

Papp Kinga Marjatta

Az énekválasztás motivációi Fókuszban a Lutheránus Világszövetség 1984-es budapesti nagygyűlésének énekgyűjteménye*

Az éneklés leleplező dolog az egyén és a közösség szintjén egyaránt. Amint megszólal a hang, a hallgató azonnal elhelyezi az énekest egy mentális térképen, a számára lényeges vonatkozási pontok komplex összefüggései közt. A közösség kezébe adott énekek kiválasztásával tanúságot teszünk értékeinkről, de egyben kifejezhetjük azt is, hogy kapcsolódunk egy nagyobb közösséghez, a zene nyelvén fejezve ki identitásunkat. Doktori kutatásomban a Lutheránus Világszövetség (röviden: LVSz) 1952-től elérhető nemzetközi énekgyűjteményeinek sora mellett néhány, a közelmúltban megjelent – illetve megjelenés előtt álló – európai evangélikus énekeskönyv vizsgálata mentén igyekszem feltárni az énekeskönyv-szerkesztők zenei, teológiai és egyházpolitikai szempontjainak koronként változó együttesét. A jelen esettanulmány az 1984-es budapesti nagygyűlés énekgyűjteményét állítja a középpontba.

Pap Kinga Marjatta (Budapest), bölcész, énektanár, az Evangélikus Hittudományi Egyetem doktorandusza, az evangélikus énekeskönyvmegújítás szerkesztőbizottságának és szövegi bizottságának tagja.

A zene nyelve(i)

Közismert, hogy Luther Márton a zenét Augustinus nyomán Isten ajándékának tekintette. Mint Georg Rhau *Symphoniae iucundae* című motettakötetéhez¹ írt előszavában írja:

„Bizonyos, hogy lelkem mélyéből dicsérem és mindenkinek ajánlom a zene kiváló isteni ajándékát. [...] Először is, ha magát a zenét nézzük, azt látjuk, hogy a világ kezdete óta minden teremtmény sajátja, egyéni-
leg és közösségben. Mert semmi nincs hang és harmónia nélkül.”

Ami az emberek számára egyedivé teszi ezt az isteni ajándékot, az a zene és a szöveg összekapcsolása:

* „A kétségbeeséstől a reményig – a közösségi éneklés jelentéstartalmai” című nemzetközi konferencián 2022. november 30-án Tartuban elhangzott előadás lokalizált változata

¹ Georg RHAU (szerk.). *Symphoniae iucundae atque adeo breves*. Vitebergae 1538. 3–6. A szerző fordítása.

„Végtére is csak az embernek adatott meg a[z ének]hang és a beszéd együttes ajándéka, hogy szavakkal és zenével dicsérhesse Istent”.²

A tartalom és a hangzó forma együttese különösen alkalmassá teszi a zenét az evangélium hirdetésére. A zene tehát Luther számára sajátos nyelv, az Istentől és az Istenről szóló kommunikáció csatornája. A nyelvek szerepéről az evangélium közvetítésében és megőrzésében így ír a reformátor:

„Mert azt ne tagadjuk, hogy bár az evangéliom egyes-egyedül a Szent Lélek által terjedt és terjed naponta, ámde mégis csak a nyelvek közvetítésével terjedt, és az által nevedett és az által kell megtartatnia is. [...] És ki mondhatjuk, hogy mi nyelvek nélkül az evangéliumot, bizony meg nem tarthatnók.”³

Majd a rá jellemző képiességgel illusztrálja állítását:

„A nyelvek ama hüvely, melybe a léleknek ama kése van dugva. Azok ama szekrény, amelyben azt a drága kincset hordjuk. Azok amaz edény, amelyben ez az ital áll. Azok ama kamra, melyben ez az étel van. És mint maga az evangélium mondja: azok ama kosarak, amelyekben a kenyereket és a halakat, meg a morzsákat tartjuk.”⁴

Nézzük, hogy az evangélikus énekkincs különböző „nyelvei” miként fejezik ki az evangélikusok egységét (*communio*) és az adott kor s régió sajátosságait!

Nagygyűlés a szocialista Magyarországon

A tárgyalt időszak a reménység sugarát hozta el egy kevésbé reményteli környezetbe. Világos, hogy egy világméretű egyházi esemény megrendezése 1984-ben milyen hatalmas jelentőséggel bírt a Magyarországi Evangélikus Egyháznak. A Lutheránus Világszövetség nagygyűlése az evangélikusok világcsaládjának egyhetes találkozója, amit hétévente más-más kontinensen rendeznek meg. 1984-ben a mintegy 2500 nemzetközi vendég mellett tízezrek vehettek részt az új Budapest Sportcsarnokban tartott nyitóistentiszteleten, amit első alkalommal közvetített élőben a Magyar Televízió. A nagygyűlés hivatalos programjának részeként Káldy Zoltán (1919–1987) püspököt a világszövetség elnökévé választották. Természetesen a lehetőséget nem ingyen kapta püspök és egyháza: ma, közel negyven év elteltével a budapesti nagygyűlés hivatalos jelentésekbe írt története még mindig kevésbé ismert. A globális részvétel okán a nagygyűlés tartalmilag és zeneileg is reflektált az aktuális politikai folyamatokra, így az apartheid vagy a kelet-német leszerelési mozgalom kérdéseire. A szabadság témája – akár a *Freedom is coming* dél-afrikai ellenállási

² Ibid. 5.

³ MASZNYIK, Endre (szerk.). Luther művei 4. Pozsony, 1908. 168–169.

⁴ Ibid. 169–170.

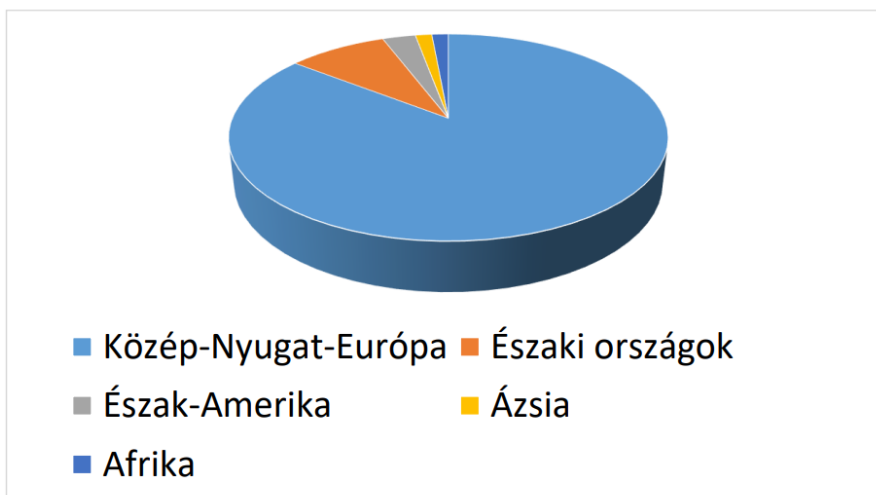
ének, akár a jól ismert *Dona nobis* kánon formájában – különösen sokatmondó volt ebben a környezetben. Azonban a társadalmi és politikai összefüggések csak másodlagos szerepet játszanak egy-egy nagygyűlés énekanyagának megválasztásában: fordítsuk most figyelmünket az elsődleges szempontok felé.

Laudamus 1984

A Lutheránus Világszövetség minden nagygyűlésére önálló énekgyűjtemény készül, amely egyszerre igyekszik felmutatni az evangélikus tanítás tisztaságát, épít a közösségi éneklés központi szerepére, kifejezi az evangélikus zenei hagyományok sokszínűségét a világ különböző tájain, és ezen belül kiemelt teret biztosít a nagygyűlést megrendező régióknak. A *Laudamus 1984* gyűjtemény⁵ 154 verses éneket (valamint három kánont és kilenc liturgikus tételt) tartalmaz tíz évszázadból, huszonnégy nyelven. Rövid áttekintésként kvantitatív szempontok – földrajzi régiók és énektörténeti korszakok – mentén mutatom be a gyűjtemény főbb jellemzőit. A kötet 154 verses énekéből 87 új tétel. Mint az előszóban olvashatjuk: „A gyűjtemény magját még mindig az északi, európai eredetű klasszikus evangélikus énekek adják. [...] Ez a kiadás ugyanakkor igyekszik, ha korlátozottan is, de kiegyenlítettebb válogatást közreadni a többi hagyományos evangélikus területről, valamint az ázsiai, afrikai és latin-amerikai régió egyházaiból”.⁶ „Még mindig” – írja a főtítkár, hiszen az 1984-es énekgyűjtemény már az ötödik az egymásra épülő LVSz-kiadványok sorában. Az egységesen *Laudamus* címmel megjelent 1952-es, 1957-es, 1963-as és 1970-es énekgyűjtemény ismétlődő törzsanyaga (a kiadásokban előre haladva néhány kisebb kihagyás mellett) alkalomról alkalomra új tételek sorával bővült. A kevésbé ismert régiók énekei, illetve kortárs tételek mellett azonban folyamatosan jelen volt a korábbi évszázadok és a hagyományos evangélikus régiók énekanyaga. A budapesti *Laudamus*t követő gyűjtemények szerkesztői szakítottak a korábbi hagyománnyal: 1990-ben még készült egy kiegészítő füzet, amit a 84-es gyűjteménnyel együtt használtak, 1997-től azonban kezdetét veszi az egymástól független kiadványok sora. Ekkor meglátásom szerint egy másik szerkesztési elv kerülhetett a középpontba: a gyűjtemények összeállítását sokkal inkább a nagygyűlés témája határozza meg, és néhány reformáció korabeli alapének mellett nagy arányban szerepelnek a kortárs, illetve alkalmi kompozíciók. Az 1984-es gyűjtemény énekeinek régiós megoszlását tekintve szembevetendő a különbség az ismétlődő és az új tételek között. A törzsanyag 86%-a közép-nyugat-európai (főként német) eredetű; mögötte messze lemaradva következik a második legnagyobb csoport: az evangélikusság számarányát tekintve hagyományosan erős északi régió.

⁵ *Laudamus. Hymnal for the Lutheran World Federation. Gesangbuch für den Lutherischen Weltbund.* 5th edition. Lutheran World Federation, Geneva 1984.

⁶ *Ibid* V. A szerző fordítása.

1. ábra: Ismétlődő tételek régiós megoszlása a Laudamus 1984 gyűjteményben

Az újonnan beemelt énekek között továbbra is többségben vannak a közép-nyugat-európai tételek, de a földrajzi megoszlás már jóval kiegyenlítettebb.

2. ábra: Új tételek régiós megoszlása a Laudamus 1984 gyűjteményben

Jól látható, hogy az új elemek – az ismétlődő tételek által képviselt öttel szemben – mind a hét LVSz-régiót lefedik, ezáltal hangsúlyosan jelenik meg az evangélikus tapasztalat globális mivolta. Európa három régióra osztása a hidegháborús viszonyokon túl az evangélikusság XX. század eleji helyzetét tükrözi. Ma a legerőteljesebben növekvő evangélikus közösségek a déli félteken találhatóak (a legnagyobb lélekszámú evangélikus közösség jelenleg Etiópiában él), így a globális jelleg és a megbékélt sokszínűség az evangélikus közösség fontos identitásképző elemei. A tőlünk távol eső régiók arányának növekedése mellett az 1984-es nagygyűlés házigazdája, Közép-Kelet-Európa és benne Magyarország is hangsúlyosan megjelenik az énekgyűjtemény anyagában az orosz ortodox liturgikus énektől a cseh testvérek énekein keresztül Kodályig és Sulyok Imréig menően. Kodály Zoltán szerepeltetése a *Laudamus*-kötetben inkább szimbolikus jellegű: a *Pázsitdombon üldögél* címmel Szedő Dénes szövegére alkalmazott gyermekdal (L 113, EÉ 536⁷) nem képvisel maradandó értéket. Nem így a *Kínok árnyékaiból* (L 124, EÉ 432), amely Sulyok Imre kiváló kortárs kompozíciója Weöres Sándor hasonlóan kiemelkedő művészi színvonalú versére.

124

Sulyok Imre (b. 1912)

1. Kí - nok ár - nyé - ka - i - ból, Kí - nok ár - nyé -
I. From the shad - ow of my pain, from the shad - ow
ka - i - ból, Szó - lok hoz - zád,
of my pain, un - to you, my
Is - te - nem. Kín mar, sújt, te - met.
God, I cry: hear my fer - vent prayer,
Jó - zan e - sze - met Vak ve - szély - ben,
let me not de - spair, nor be swal - lowed
lán - cos mély - ben Ne hagyj el - ve - sí - te - nem!
by my sor - rows in this pri - son where I sigh.

3–4. ábra *Kínok árnyékaiból* / *From the shadow of my pain* (L 124)

⁷ Az egyes énekeskönyveket jelző rövidítések feloldását ld. a dolgozat végén.

Christliches Leben

2. Senki sem tör káromra, / Senki sem tör káromra, / Bensöm fordul ellenem. / Örök vihar ront, / Nincs egy biztos pont / Se mögöttem, se köröttem / Vész pusztít a lelkeken.	2. No one seeks to do me harm, / no one seeks to do me harm, / but my enemy is me / and your judgment dread / breaking on my head. / There's no hiding from your chiding; / save my soul from jeopardy!
3. Törd meg kevélységemet, / Törd meg kevélységemet, / Mély megzokogás tipor, / És a szemem könnytelen. / Utam hajlatán / Ördög les reám / Vár nehezen: a két kezem / Törrel indul ellenem.	3. Lord, I beg you, crush my pride, / Lord, I beg you, crush my pride, / Give me true repentance, please! / Something in me cries: / let me realize / how I hurt you and desert you! / What will bring me to my knees!
4. Száraz zokogás tipor, / Száraz zokogás tipor, / És a szemem könnytelen. / Utam hajlatán / Ördög les reám, / Vár nehezen: a két kezem / Törrel indul ellenem.	4. I am wracked by endless sobs, / I am wracked by endless sobs, / yet my weeping brings no tears. / Morning, noon and night, / Satan lies in wait, / and resisting his persisting, / I am slain by my own fears.
5. Legyen meg akaratod, / Legyen meg akaratod, / Ha vesznem kell, jól legyen: / Tán kárhozások / Áldás lesz másom - / De ha énrám kincset bíztál, / Ments meg immár, Istenem!	5. Let your holy will be done, / let your holy will be done, / I surrender to your rod / if someone may gain / from my grief and pain. / Ah, but rather, like a father, / save me still my gracious God!

Weöres Sándor (b. 1913)

* 1983, Jaroslav Vajda

Mit mond el ez az énekválasztás az énekgyűjtemény szerkesztőiről? Úgy tűnik, az alapvető evangélikus értékek mentén törekednek arra, hogy a gyülekezeti éneklés a kor legmagasabb művészi színvonalán történjék. Más kérdés, hogy egy gyülekezeti közösség mennyire képes magáévá tenni a *heptatonia secunda*⁸ sajátos hangkészletét alkalmazó éneket, de ez már a gyülekezetpedagógia territóriumára. A *Laudamus 1984* tételeinek több mint fele tehát új az éneklő közösségnek, és egyben a korábbiaknál nagyobb földrajzi változatosságot mutat. Ugyanakkor a válogatásból jól látható az elődkiadványokkal való szerves összekapcsolódás igénye is. Az előszó szerzője gyakorlati szempontokra is hivatkozik e téren: „Az énekgyűjtemény összeállítása főként pragmatikus okok miatt eléggé konzervatív. Mivel a résztvevők csak néhány napra jönnek össze közös munkára és imádságra, nincs elég idő és figyelem újat tanulni. Gyakran

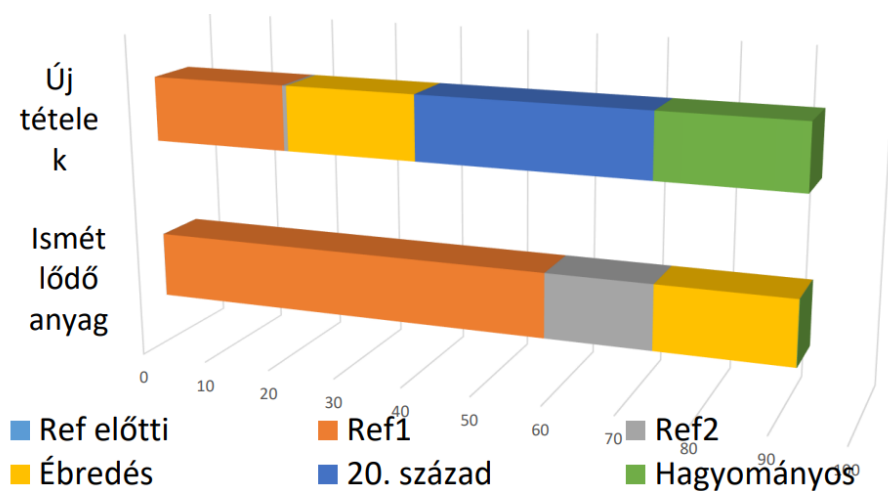
⁸ Sulyok Imre közlése, idézi: TRAJTLER Gábor 2009. „Evangélikus énekeskönyv 1982”, *Lelkipásztor* különszám (2009. február) 37.

a támogató kórus vagy hangszeres kíséret is hiányzik. Természetes tehát, hogy főként jól bevált, közismert tételek kerülnek kiválasztásra”.⁹

A régiós megoszlás, valamint a hagyomány és megújulás kérdésének érintését követően az énektörténeti korszakok kérdésére térek rá, mely szintén alkalmas szempont egy-egy énekgyűjtemény anyagának kvantitatív elemzésére. Möller¹⁰ és Ecsedi et al.¹¹ nyomán a következő kategóriákat alkalmaztam az elemzés során:

1. Gregorián anyag és a reformáció előtti kor
2. „Reformáció 1”, azaz az evangélikus törzsanyag (Kernlieder)¹²
3. „Reformáció 2”: evan-gélikus ortodoxia és pietizmus
4. A XVIII-XIX. századi angolszász és északi ébredés énekei
5. XX. század
6. [Korunk – az 1984-es gyűjteménynél nem alkalmazható], illetve
7. Hagyományos / népi / egyéb okból meghatározhatatlan eredetű

(Az egyszerűség kedvéért e rövid ismertetőben nem közlöm külön a dallamok és szövegek besorolását – ha azok más-más korszakból származnak, a két adat közül a korábbi vettem számításba.)

5. ábra Énektörténeti korszakok arányai a Laudamus 1984 gyűjteményben

⁹ *Laudamus 1984*. V–VI. A szerző fordítása.

¹⁰ Christian MÖLLER, (szerk.): *Kirchenlied und Gesangbuch: Quellen zu ihrer Geschichte. Ein hymnologisches Arbeitsbuch*. Francke Verlag, Tübingen – Basel 2000.

¹¹ ECSEDI Zsuzsa (szerk.): *ÉnekKincsTár. Evangélikus énekeink kézikönyve*. Luther Kiadó, Budapest 2017. 43–47.

¹² Mart JAANSON: „Luterlikest tuumiklauludest”, *Kirik ja Teoloogia* (2018. november 8.) <https://kjt.ee/2018/11/luterlikest-tuumiklauludest/>

A vizsgálódás során itt is érdekes összefüggésekre bukkanhatunk: az ismétlődő tételek túlnyomó többsége a 2., 3. és 4. kategóriába sorolható (58–15–19%-os arányszámokkal), míg az új anyagban a XX. századi tételek markáns megjelenése mellett ismét kiegyenlítettebb az eloszlás. Felvetődik a kérdés, hogy a régiós megoszlás diverzifikálódásához hasonlóan egyfajta természetes fejlődésnek lehetünk tanúi, vagy a korszakbeli arányok a szerkesztői prioritások változását jelzik? Netán az énektörténeti korszakok adott gyűjteményben fellelhető arányai teológiai hangsúlyeltolódásra is utalhatnak? (A későbbiekben szeretnék részletesebb kutatást végezni a genfi LVSz-levéltárban, hiszen az énekeskönyv-szerkesztő bizottságok jegyzőkönyvei néhány még élő központi személyiség interjújával kiegészítve további konkrét adalékokat nyújthatnak a kvalitatív elemzéshez. Mindaddig az itt említett tényezők feltevésen, illetve másodlagos forrásokon alapulnak.)

Az általános ismertetés után kövessük nyomon néhány ének személyes életútját!

Lob und Dank

142 Traditional Hebrew Melody, 17th c.

I. The God of A - br'ham praise, who reigns
en - throned a - bove; an - cient of ev - er - last -
ing days, and God of love. Je - ho - vah, great I
am! By earth and heav'n con - fessed; I
bow and bless the sa - cred name for - ev - er blest.

2. The God who reigns on high / the great archangels sing, / and "Holy, holy, holy!" cry, / "Almighty King! / Who was, and is, the same, / and evermore shall be: / Jehovah, Father, great I Am! / We worship thee!"
3. Before the Savior's face / the ransomed nations bow, / o'erwhelmed at his almighty grace / forever new. / He shows his wounds of love; / they kindle to a flame! / And sound
4. The whole triumphant host / give thanks to God on high. / "Hail, Father, Son, and Holy Ghost!" / They ever cry. / Hail, Abr'ham's God and mine! / I join the heav'nly lays: / all might and majesty are thine / and endless praise!
- Thomas Olivers (1725–1799)
Based on the Yigdal

6. *abra The God of Abr'ham praise / Dem Gott der Väter singt (L 142)*

A *The God of Abr'ham praise* (L 142, ÚJRÉ 797 Ó, Ábrahám Ura) az ún. Leoni-féle jigdaldallam díszes változata. A széles körben használatos ünnepi dallamot Lyon Meyer (1751–1797) zsidó kántornak és operaénekesnek tulajdonítják, aki Londonban kezdte pályafutását, majd Jamaika első képzett zsidó hazánja volt. Az ének keresztény változatát Thomas Olivers metodista lelkész (1725–1799) készítette, aki vélhetőleg hallotta Lyon Meyer énekét a londoni zsinagógában. Knapp¹³ szerint az *Ó, Ábrahám Ura* a 13 hitcikelyt tartalmazó jigdalszöveg keresztény parafrázisa. A jigdalt a hagyomány szerint nem csak Angliában, de a német-, lengyel- és csehországi zsidók is a sabbat esti istentisztelet zárásaként énekeltek. A szerző Idelsohn nyomán arra is rámutat, hogy a jigdalt dallammotívumai közeli rokonságot mutatnak más európai népi, illetve hagyományos zsidó dallamokkal – köztük a jelenleg Izrael állam himnuszaként használatos Hatikvával. A *Laudamus 1984* a hálaadó és dicsőítő énekek fejezetén belül a zsoltárparafrázisok sorában közli a tételt. A fenti énektörténeti kategorizálás tekintetében felmerül a kérdés: vajon metodista ének lévén a XVIII–XIX. századi angolszász ébredés énekeként, vagy a hagyományos zsidó dallam nyomán a hagyományos/népi/egyéb kategória részeként tekintünk a tételre? Hovatovább: miért választottam éppen ezt a példát? Mit mond el egy evangélikus közösségről, ha jigdaldallamot énekel – még ha metodista változatban is? Az evangélikus közösség Magyarországon és világszinten egyaránt fontosnak érzi, hogy ne csak a világkereszténység tágabb családjával, de az ábrahámi vallásokkal is megélje a közösséget. Az 1984-es nagygyűlés különösen fontos mérföldkő volt a zsidó–keresztény párbeszéd útján: a nagygyűlés *Luther, az evangélikusság és a zsidók* című nyilatkozatában elhatárolódott Luther zsidóellenes írásaitól és önálló vallásközi munkacsoport hozott létre. A tétel kiemelésével egy jelenleg zajló folyamatra is utalok. 2023 őszén Krakkóban kerül sor a Lutheránus Világszövetség következő nagy-

¹³ Alexander KNAPP: „The significance of Meier Leon's Yigdal melody as a link between Jewish and Christian hymnody in eighteenth-century London”, *Jewish Historical Studies* XL (2013) 89. skk.

gyűlésére, mely 1984 óta először érkezik ismét a régióba. A krakkói találkozó programjának fontos része az auschwitz-birkenau emlékhely és múzeum látogatása, amely az általam vezetett nemzetközi istentiszteleti bizottságnak felveti a kérdést, hogyan tudunk zeneileg reflektálni egy ilyen összetett tapasztalat valóságára. A hangok segíthetnek megélni a kimondhatatlant, vagy helyénvalóbb keret a csend? Továbbmegyek: lehet-e 2023-ban Lengyelországban nagygyűlést tartani anélkül, hogy a zene és az imádság nyelvén is reflektálnánk a szomszédban zajló háborúra? Az énekválasztásra további zenén kívüli elvárások is irányulnak, hiszen keresztényként ma nem lehet szó nélkül elmenni a klímaváltozás ügye mellett annak minden globális hatásával együtt az arktikus területek olvadásától a kínzó szárazságon át az elvándorlásig. Zénészként szép feladat egyensúlyozni a tartalmi kérdésekben felvállalt felelősség és az aktuális szövegek gyakran kevésbé időtálló minőségének kettősségében.

Korálok útjain

Az eddigi példákban olyan énekeket vizsgáltunk, amelyek „nemzeti” énekeskönyvekből kerültek be az evangélikus világközösség énekgyűjteményeibe. Azonban a kölcsönhatás kétirányú: a nemzetközi szinten „bevált” tételek alkalmanként más evangélikus egyházak énekeskönyveibe is utat találnak. A következő két tétel igazán fordulatos sorsot tudhat magáénak.

Ostern – Himmelfahrt

60 Kiongozi Haya Melody (Tanzania)

1. { M - fu - ra - hi - ni, Ha - le - lu - ya,
A - me - fu - fu - ka, Ha - le - lu - ya,
M - ko - mbo - zi a - me - fu - fu - ka. }
Wote M - si - fu - ni sa - sa yu ha - i. }
{ Tu - mwi - mbi - e so - te kwa fu - ra - ha. }
{ Ye - su a - me - to - ka ka - bu - ri - ni. }
Ka - shi - nda ki - fo, Ha - le - lu - ya, Ha - le - lu -
ya, Ye - su yu ha - i.

2.K. Amefufuka Mkombozi, Haleluya, tushangilie. Nguvu za mwovu ameshinda. Ametuondoa kufani.	Amewaletea wokovu. Kwa hiyo ninyi mtangaze, Ni hakika, Yesu yu hai.» W. Tumwimbie ...
W. Tumwimbie sote kwa furaha. Yesu ametoka kaburini. Kashinda kifo, haleluya, Haleluya, Yesu yu hai.	5.K. Na sisi sote tumtukuze. Yesu Kristo amefufuka. Tumwimbieni, Haleluya, Siku ya tatu kafufuka. W. Tumwimbie ...
3.K. Malaika aliwaambia Wanawake, «Msiogope. Sasa kaburi lipo tupu, Kwani Yesu amefufuka.»	6.K. Yu hai Kristo, Mkombozi. Ametushindia milele. Mauti haina nguvu tena, Kwani Yesu hutuhuisha. W. Tumwimbie ...
W. Tumwimbie sote kwa furaha ...	
4.K. «Amebatilisha Shetani.	Bernard Kyamanywa

7. ábra *Mfurahini, Haleluya / He has arisen, Alleluia (L 60)*

A *Mfurahini, haleluya* (L 60, LLC 349, Sw 854, NoS 204, EVL 942) tanzániai húsvéti ének. Eredetileg a fenti jigdaldallam zsinagógai gyakorlatához hasonlóan ezt is előénekes intonálta és az ének második felébe kapcsolódott be a közösség többszólamú éneke. A *Laudamus 1984* még jelzi ezt a váltakozást a Kiongozi [vezető] / Wote [mind] szavak megjelölésével, de az általánosan elterjedt (értsd: európai alapú) evangélikus gyakorlatban az egész tételt is énekelheti a közösség. Bernard Kyamanywa (sz. 1938) tanzániai evangélikus lelkész 1966-ban egy észak-tanzániai, haja eredetű dallamra írta szuahéli nyelvű szövegét. A források¹⁴ tanúsága szerint nem népi eredetű, hanem – talán a belső-afrikai angol misszió hatására keletkezett – hagyományos egyházi dallamról van szó, tehát inkulturáció eredménye. Az ének először az 1968-as *Tumshangilie Mungu*¹⁵ [Dicsérjük az Urat] énekgyűjteményben látott napvilágot. Miután a tétel megjelent több *Laudamus* énekgyűjteményben (1970, 1984), átvette az Egyházak Világtanácsa, majd ezeken a forrásokon keresztül tucatnyi énekeskönyvbe talált utat. Így megtalálható többek közt több angol, német¹⁶ és spanyol nyelvű, valamint a norvég, a svéd és a finn evangélikus énekeskönyvben. Az örvendő húsvéti szöveg erőteljesen tanúskodik Jézusról mint az élő Úrról. Az ere-

¹⁴ A szerző szóbeli közlése 1966-ból, idézi: Gerhard HAHN – Jürgen HENKYS (szerk.): *Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch*. Heft 3. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2001. 69.

¹⁵ Howard S. OLSON: *Tumshangilie Mungu: nyimbo za Kikristo za Kiafrika*. Lutheran Theological College, Makumira, Tanzania 1968.

¹⁶ A német énekeskönyv az eredeti hat helyett öt versszakos formában közli az éneket. Az *Er ist erstanden* német fordítója, Ulrich S. Leupold maga is aktív szerepet játszott az LVSz-énekgyűjtemények történetében. A nemzetiszocializmus idején Kanadába emigrált lelkész és zenetudós volt a *Laudamus 1970* szerkesztője, a halála után megjelent 84-es kiadásban három énekkordítás szerepel.

deti forma szerint a halleluják félsor végén, illetve elején szerepelnek, a sorvégeken pedig az a, e, i, o, u magánhangzókat figyelembe véve részleges tiszta rímek találhatók.¹⁷ Az egyéb nyelvi verziók ezzel szemben páros vagy keresztríme alkalmazásával, illetve a Halleluja kifejezés sorvégekre helyezett ismétlésével közelítenek az északi féltekén elterjedt gyülekezetiénekformához. Az eltérés szemléltetésére álljon itt az első két vers és a refrén angol, illetve német változata:

He has arisen, Alleluia.
Rejoice and praise him, Alleluia.
For our Redeemer burst from the tomb,
even from death dispelling its gloom.

Let us sing praise to him with endless joy,
Death's fearful sting he has come to destroy.
Our sins forgiving, Alleluia.
Jesus is living; Alleluia.

2. For three long days the grave did its worst,
until its strength by God was dispersed.
He who gives life did death undergo,
and in its conquest his might did show. REFR.

ford. Howard S. Olson

Er ist erstanden, Halleluja.
Freut euch und singet, Halleluja.
Denn unser Heiland hat triumphiert,
all seine Feind gefangen er führt.

Lasst uns lobsingeln vor unserem Gott,
der uns erlöst hat vom ewigen Tod.
Sünd ist vergeben, Halleluja!
Jesus bringt Leben, Halleluja!

2. Er war begraben drei Tage lang.
Ihm sei auf ewig Lob, Preis und Dank;
denn die Gewalt des Todes ist zerstört;
selig ist, wer zu Jesus gehört. REFR.

ford. Ulrich S. Leupold

¹⁷ HAHN - HENKYS 2001. 70

A spanyol és a finn változat¹⁸ még tovább megy az önálló formálás útján. A spanyol szöveg az amerikai evangélikus egyház spanyol nyelvű énekeskönyve mellett amerikai katolikus és pünkösdi forrásokban is megtalálható. Az *A los tres días* három versszaka magával ragadó, húsvét hajnali tanúságtétellé formálja Kyamanywa énekét: a húsvéti üzenet továbbadásába a magdalai Mária, Péter és János is bekapcsolódik. „Ez az a nap, amit az Úr szerzett” – szól az örvendező refrén. A 3. verset és a refrént idézem:

3. Hacia el sepulcro van Pedro y Juan.
Está vacío. ¿El dónde está?
Resucitado, como anunció.
A todos juntos se apareció.

Éste es el día que hizo el Señor.
Éste es el día en que Cristo triunfó.
Canten los pueblos, aleluya;
en nuestra Pascua, aleluya.

ford. José María Burgos

A finn énekeskönyv 2015-ös kiegészítő kötete Pia Perkiö asszociatív szövegét közli, noha az ének pontos fordítása korábban több helyen is napvilágot látott Anna-Mari Kaskinen ismert énekszerző tollából. Az 1990-ben alkotott új szövegkezdet, *Aurinko tanssii, halleluja!* a táncra kelő nap húsvét hajnali finn néphagyományára utal, amelyet a gyanútlan gyülekezeti tag bizonyos afrikai jelenségeként azonosít. A négyszólamú kottaközlés is az afrikai jelleget erősíti: a Pekka Nyman által leírt letét az improvizatív többszólamú gyülekezeti énekletés Észak-Tanzániában bevett hagyományát tükrözi.¹⁹ A Perkiö-féle négy versszak a halált megtörő feltámadás csodájából adódó hétköznapi feladataink kijelölésével (egymáshoz lépünk; mindenki hallja) illetve további bibliai utalások (Isten Fia; út, igazság, élet; az élet kenyerere) beemelésével gondolja tovább a témát. Az ének ötven év alatt bejárta világ körüli útja során tehát olyan erőteljes hatást fejtett ki, hogy nem csak eredeti formájában vették át „nemzeti” énekeskönyvek, de több szerzőt is parafrázisíráásra ihletett.

Következő énekútpéldánk szintén húsvéti jellegű, de az egyházi évben tágabb asszociációs térrel rendelkező tétel: *Now the green blade riseth* (az énekeskönyvi közlés időrendjében L 62, SV 204, FSV 854, NOS 205, EVL 941, ISL 159). A hazai evangélikus énekeskönyvben 169-es szám alatt közölt rokon dallam itthoni eredettörténete is kalandos. Az énekeskönyv összeállítása során a Weöres Sándor által beküldött, akkor eredetinek gondolt karácsonyi szöveghez társí-

¹⁸ Jenni URPONEN – Samuli KOIVURANTA: *Aurinko tanssii, halleluja!* <https://virsikirja.fi/virsi-942-aurinko-tanssii-halleluja/>

¹⁹ Samuli Koivuranta, a kiegészítő kötet szerkesztőbizottsági titkárának közlése.

totta Trajtler Gábor invenciózus módon a Marcel Dupré *Variations sur Noël* c. orgonaművében szereplő dallamot.²⁰

Já-szolban a szal-mán se-hol sincsen ágy,
Itt fekszik kis Jé-zus, lás-sa a vi-lág!
Bol-do-gan fi-gyel-nek é-gi fény-je-lek
Szé-na-szal-ma á-gyat, al-vó kis-de-det.
Já-szolban a szal-mán se-hol sincsen ágy,
Itt fekszik kis Jé-zus, lás-sa a vi-lág!

8. ábra Jászolban a szalmán (EÉ 169)

Az 1400-as évekből származó francia karácsonyi-újévi dallamot –Noël nou-velet– a szerző valószínűleg maga formálta át; majd ehhez a hatsoros szerke-zethez alakították Weöres engedélyével a megismételt sorokkal záruló ma-gyar szöveget. A karácsonyi szöveg angol eredetijének (*Away in a Manger*) szerzője ismeretlen, 1882-ben „Luther bölcsődala” megjelöléssel jelent meg egy szabadkőműves-ellenes keresztény lapban – angol nyelvterületen több különböző, azonban formáját tekintve egységesen felütéses háromnegyedes dallamra éneklék. A *Laudamus* 1984 gyűjteménybe újként bekerült tétel ezzel ellentétben négysoros, AABA forma.

French carol 62

1. Now the green blade ris - es from the bur - ied grain,
1. Kor-net har sin vi-la djupt i fru-sen jord,

²⁰ Trajtler 2009:35.

wheat that in dark earth man-y days has lain;
 är ej dödt, det väc - kes av ditt ska - par - ord.

love lives a - gain, that with the dead has been;
 Kär - lek från Gud, åt all - ting ger du liv.

love is come a - gain like wheat a - ris - ing green.
 Kär - lek med ditt ljus kom, kom och hos oss för - bliv.

9. *åbra* Now the green blade rises / Kornet har sin vila (L 62)

A dallam közép része a Dupré-változatnál kisebb ambitusú, megmarad a keretsorok fekvésében. A húsvéti szöveg szerzője, John Macleod Campbell Crum (1872–1958) skót származású, Anglia szívében szolgáló anglikán lelkész, az ének 1928-ban látott napvilágot az *Oxford Book of Carols* gyűjteményben. Az eredeti angol szövegben ritka egyensúlyban található a költőiség és a tiszta teológia (utalással Jn 12,24-re, illetve 1Kor 15,35–37-re):

1. Now the green blade riseth, from the buried grain,
 Wheat that in dark earth many days has lain;
 Love lives again, that with the dead has been:
 Love is come again like wheat that springeth green.
2. In the grave they laid Him, Love who had been slain,
 Thinking that He never would awake again,
 Laid in the earth like grain that sleeps unseen:
 Love is come again like wheat that springeth green.
3. Forth He came at Easter, like the risen grain,
 Jesus who for three days in the grave had lain;
 Quick from the dead the risen One is seen:
 Love is come again like wheat that springeth green.
4. When our hearts are wintry, grieving, or in pain,
 Jesus' touch can call us back to life again,
 Fields of our hearts that dead and bare have been:
 Love is come again like wheat that springeth green.

A *Laudamus* 1984 több más kiadványhoz hasonlóan már egy enyhén modernizált angol szövegváltozatot közöl – ez azonban néhány archaizmus kiváltása mellett Jézus nevének előfordulásait is törli az angol szövegből (helyette 'he', illetve 'your touch' áll). A *Laudamus*-ban svéd szövegváltozat 1968-ban született Anders Frostenson tollából. Frostenson (1906–2006) korának legjelentősebb svéd énekszerzője: termékeny szövegíró (a jelenlegi svéd evangélikus énekeskönyvben több mint hatvan szövege szerepel), aki gyakran új megvilágításba helyezi a hit dolgait.²¹ A *Kornet har sin vila* a mag elrejtettségét az északi ember számára jobban átélhető képpel indítja: a mag pihen, alszik a fagyott földben. A továbbiakban az angol eredeti neutrális közlésein továbblépve személyesen szólítja meg az érkező szeretetet, kérve: „jőjj fényeddel, maradj nálunk”.

Az eredeti svéd szöveg lenyomata szinte minden északi evangélikus egyháznál megjelenik: így megtalálható a finn, a finnországi svéd, valamint a svéd, norvég és izlandi evangélikus énekeskönyvben. Hadd utaljak itt csak a finn evangélikus énekeskönyvre, mely Crum szövegéből kiindulva jut el a svéd változatig, kettős forrásközléssel adva közre a *Vehnänjyvä nukkuu* c. tételt. Anna-Maija Raittila fordításának formai letisztultsága nagy rutinról árulkodik, azonban a sok új természetkép beemelésével együtt is teológiailag egyértelmű svéd változathoz képest itt egyre inkább távolodunk Jézus személyétől és a húsvéti esemény konkrétságától. A Frostensonnál apró illusztrációként megjelenő nap Raittilánál már központi helyen, az elvont szeretet képeként tündököl.

A folyamat illusztrálására a három nyelvváltozat refrénjét idézem formahű magyar fordítással:

Love is come again like wheat that springeth green.
Élő szeretet, mit megterem a föld.

Kärlek med ditt ljus kom, kom och hos oss förbliv.
Fénylő szeretet, jőjj, és maradj velünk.

Aurinkomme, loista! Rakkaus, meihin jää!
Fényes nap, világolj, maradj meg bennünk.

Az értékes tartalmú ének mindenképpen izgalmas kérdéseket vet fel a mai énekeskönyv-szerkesztőknek. A húsvéti szöveg párhuzamos közlése bizonyára frissíthetné, erősíthetné az itthon karácsonyi szöveggel jól ismert dallamot. Ugyanakkor az eltérő zenei forma dilemmákhoz vezet. A párhuzamos dallamközlés nem példa nélküli a kortárs európai evangélikus énekeskönyvek sorában, de az A és B dallamhoz társuló szöveg hosszúságát, formáját tekintve rendszerint változatlan.

²¹ Tomi VALJUS—Jenni URPONEN: *Vehnänjyvä nukkuu* <https://virsikirja.fi/virsi-941-vehnanjyva-nukkuu/>

És vajon a húsvéti tétel beemelése esetén melyik szöveget vegye alapul a magyar változat? Az eredeti angolt a maga letisztult tényközlésével, vagy a személyes érintettséget behozó svéd variánst?

„Nemzeti” énekeskönyvek

A fenti példák nyomán felvetődik a kérdés: vajon lényegesen eltér a motivációk köre a nemzetközi gyűjtemények és a honi énekeskönyvek összeállításakor, vagy létezik egyfajta „univerzális” szempontrendszer? Mivel jelenleg az Ész- és a Magyarországi Evangélikus Egyház egyaránt énekeskönyv-megújításon munkálkodik, az énekválasztás kritériumai aktuális vizsgálódás tárgyát képezik.

A várhatóan 2025-ben megjelenő ész- evangélikus énekeskönyv koncepciója alaposan kidolgozott dokumentum.²² A negyvenoldalas szövegből csak néhány pontot idézek:

3.1 határozat: 3.1.1. Az összeállítandó énekeskönyv énekei hirdessék Jézus Krisztus evangéliumát és legyenek összhangban az Ész-tországi Evangélikus Lutheránus Egyház tanításbeli alapvetéseivel. Ezek az Ó- és az Újszövetség és az ezeket magyarázó apostoli, níceai és athanáziumi hitvallás, az ágostai hitvallás változatlan formája és a Liber Concordiae részét képező többi hitvallási irat.²³

A történeti bevezetést és a teológiai alapvetést követi a szerkezeti felosztás, majd a zenei, szövegkezelési, ökumenikus és liturgikai szempontok részletes tárgyalása. A dokumentum néhány általános alapelvet is megfogalmaz:

3.5 határozat:

3.5.1. Az új énekeskönyv összeállításakor abból az alapelvből kell kiindulni, hogy

3.5.1.1. az énekeskönyv a teljes Ész-tországi Evangélikus Lutheránus Egyházat szolgálja [... valamint] támogassa

3.5.3.1. az istentisztelet közösségi jellegének megélését (közösség Istennel és egymással);

3.5.3.2. az istentisztelet belső logikáját, beleértve az egyházi év ritmusának megélését;

3.5.3.3. minden gyülekezet egyéni sajátosságainak és szokásainak megbecsülését.²⁴

²² EELK uue lauluraamatu kontseptsioon. 2019.11.27. zsinati döntéssel megerősítve. <https://eelk.ee/wp-content/uploads/2020/03/EELK-uue-lauluraamatu-kontseptsioon.pdf>

²³ EELK 2019:21.

²⁴ EELK 2019:26.

Ami a megőrzés és a megújítás tervezett arányait illeti, az 1991-es észtekeskönyv 484 tételéből 400-at választottak ki megőrzésre, ezekhez tervszerint további 500 (!) új tétel társul majd. Az énekeskönyv tematikus felosztása az Észország területén 1637-től használatos kilenc legfontosabb énekeskönyv felépítése alapján kirajzolódó 21 fejezeten alapul. Az új anyag összeválogatása meghatározott hiánytémák mentén meghirdetett gyűjtés, illetve új énekekre kiírt énekszerzői pályázat útján történik. A hiányzó témák és javasolt új fejezetek: mindennapi lelkigondozás (beleértve a kortárs problémákat: depresszió, függőségek, kiégés, kapcsolati krízisek), megszentelt élet, zarándokénekek, felelősség a teremtett világért (benne: természetvédelem), hitvalló énekek (hitvallás-parafrazisok vagy megzenésített hitvallások), temetési énekek (a temetés missziói karakterét is tekintetbe véve szélesíteni szükséges a temetési énekek tematikus spektrumát), egyház és hívő ember a társadalomban (a keresztyének szerepe a közösség szolgálatában, építésében, kiengesztelésében és egyesítésében).

Kiegészítésként bekerül továbbá az énekeskönyvbe az észte himnusz.

Bővítendő továbbá a következő, meglévő témakörök anyaga: advent, nagycsütörtök, Szentháromság ünnepe, gyertyaszentelő, Mária-énekek, apostolok és szentek énekei, Mihály arkangyal ünnepe, dicsőítő és magasztaló énekek, felnőttkeresztység, úrvacsora, egyház és gyülekezet, otthon és család (anyák napja, apák napja, születésnap, keresztszülők), személyközi kapcsolatok (barátság, szerelem, közösség, megbékélés, szolgálat).²⁵

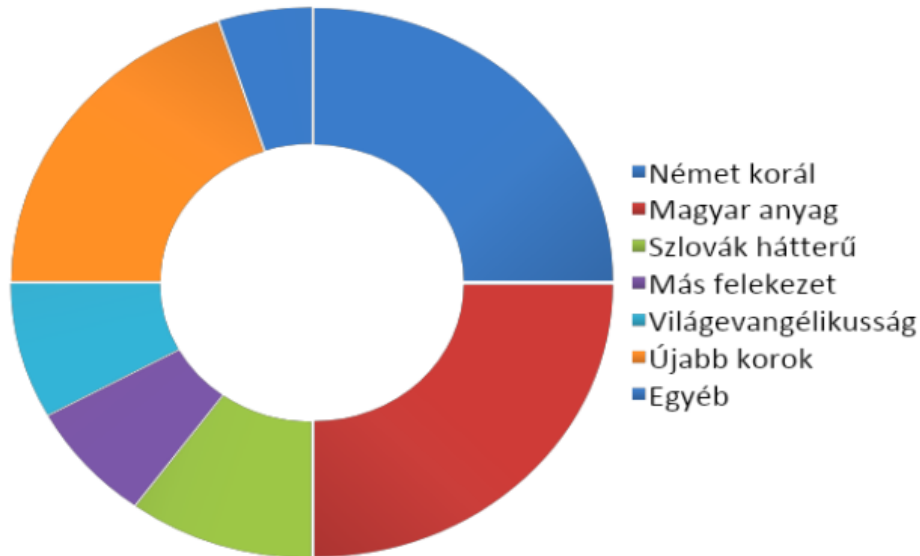
A Magyarországi Evangélikus Egyház énekeskönyv-megújítási koncepciója abból a megállapításból indul ki, hogy „Legyen az új énekeskönyv a megőrzés és megerősítés könyve”.²⁶ Ma, amikor a közösségi éneklés kultúrája az egész magyar társadalomban, benne az evangélikus egyházban is erősen háttérbe szorul, elsődleges feladat, hogy támogassuk a gyülekezeti éneklés megelevenítését. A koncepció további főbb állításai a következők:

- Különös figyelem a hiányzó funkciók és témák beemelésére
- Nyitás az énekeskönyvben jelenleg nem szereplő, de használatban lévő éneklési módok felé
- Gyülekezeti éneklésünk legfontosabb célja az evangélikus tanítás és lelkiség őrzése, átadása és megélése
- Az ökumenikus kapcsolatok erősítése
- Gyakorlati szemléletű szöveggondozás
- Egyházunk liturgiai megosztottságának érzékeny és megértő kezelése
- Az énekeskönyv nyomtatott és digitális formában egyaránt kiadásra kerül; korálkönyv is készül hozzá
- ➤ A terjedelem a gyülekezeti énekeskönyv méretét nem feszítheti szét

²⁵ EELK 2019:22.

²⁶ *Az énekeskönyv-megújítás koncepciója*. Szerkesztőbizottság, 2022.09.26. Jegyzőkönyv, 4. melléklet. (publikálatlan munkaanyag). 1.

A repertoárcsoportok tervezett arányainak felsorolása a korábban tárgyalt régiós arányokhoz hasonló kategóriákkal indul: történelmi gyökereit tekintve háromnemzetiségű egyházként továbbra is fontosnak tartjuk az énekeskönyv német, régi magyar és szlovák anyagának hangsúlyos megjelenítését – ez a három csoport összességében óvatos becslés szerint a megújult énekeskönyv mintegy 60%-át adná.

10. ábra: Az evangélikus énekeskönyv-megújítás tervezett arányai (2022)

Az új, illetve bővítendő fejezetek és témakörök kérdésében még zajlik az előkészítő munka: széles körű kérdőíves vizsgálat lefolytatását követően az előkészítő munkacsoport munkáján keresztül formálódna a kívánatos irányok. Az eddigiek során felmerült témák hosszú sorából néhány bizonyosan kiemelkedő hangsúlyt említék: böjti és nagyheti énekek szétválasztása; nem gyónó jellegű úrvacsorai énekek; felnőttkeresztség, teremtésvédelem.

Összefoglalás

Az evangélikus közösségek világszerte ma is a gyülekezeti éneklés eszközeivel fejezik ki hitüket, őket a többi evangélikussal összekapcsoló és csak rájuk jellemző, sajátos identitásukat. Ez a jövő felé nyitott folyamat azonban szám-talan szállal kötődik az előttünk jártak megénekelte hitéhez. 1984-ben, mintegy negyven évvel ezelőtt kezdtük vizsgálódásunkat. Ezen a kiragadott időpillanaton keresztül rálátunk a Lutheránus Világszövetség nagygyűléseinek sorára, mely 75 év távlatába, 1947-ig nyúlik vissza.

Az énekgyűjtemények törzsanyagát adó reformáció kori énekeskönyveken keresztül hamarosan ötszáz évnyi tapasztalattal kapcsolódunk össze.²⁷ A *Laudamus 1984* legrégebbi, ógyházi eredetű tételein keresztül pedig közvetlen út vezet az Egyház másfélezer évre visszatekintő közös énektörténetéhez.

Friss hittapasztalat és maradandó érték – erre alapozva aligha fogunk mellé, miközben arra a kérdésre keressük a választ, mit énekeljen egy evangélikus közösség Krakkóban, Tallinnban vagy Budapesten ma, és az elkövetkező ötven évben.

A használt rövidítések:

L (*Laudamus 1984*): *Laudamus. Hymnal for the Lutheran World Federation. Ge-sang-buch für den Lutherischen Weltbund*. 5th edition. Lutheran World Federation, Geneva 1984. <https://archive.org/details/1984-laudamus/mode/2up?q=Laudamus>

EÉ: *Evangélikus énekeskönyv*. A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyház énekeskönyve. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1981 <https://enekeskonyv.lutheran.hu/>

EVL (a finn evangélikus énekeskönyv kiegészítő kötete): *Virsikirjan lisäviikko*. Kirjapaja, Helsinki 201628 <https://virsikirja.fi/> (a 901. tételtől)

FSV (finnországi svéd evangélikus énekeskönyv): *Svensk psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland*. 1986 <https://psalmbok.fi/>

ISL (izlandi evangélikus énekeskönyv): *Sálmabók*. 2022 [https://kirkjan.is/sal-mabok/\\$Hymn/List/](https://kirkjan.is/sal-mabok/$Hymn/List/)

LLC (az amerikai evangélikus egyház, ELCA, spanyol nyelvű énekeskönyve): Gerhard CARTFORD (szerk.): *Libro de Liturgia y Cántico*. Augsburg Fortress, Minneapolis 1998.

NoS (norvég evangélikus énekeskönyv): *Norsk salmebok*. 2013.

SV (svéd evangélikus énekeskönyv): *Den svenska psalmboken*. 1986.

ÚJRÉ (új református énekeskönyv) *Református énekeskönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest 2022. <https://enekeskonyv.reformatus.hu/digitalis-reformatus-enekeskonyv>

²⁷ Martin LUTHER–Paul SPERATUS: *Etlich Cristlich lider Lobgesang, vn[d] Psalm („Achtliederbuch“)*. Gutknecht, Nürnberg 1524.